

סימן כו

שכח בלילה האם יכול לברך ביום

א. ההלכה ופירוט השיטות

אולם דעת ר"ת (בתוס' במנחות סו ע"א)

והר"י (מובא בר"ן בפ"ב דמגילה ובטור) שאינו סופר ביום, וכשיטתם סוברים רבינו ישעי' מטרנאני בספר המכריע סי' יח, הריטב"א, הרב ר' שמחה זצ"ל המובא בשב"ל סי' רלד, הר"ח המובא באבודרהם והרוקח.

מפני כך פסקו שיספור ביום בלא ברכה — רא"ש בשילהי ער"פ (ומובא בטור), ר"ן, ראבי"ה המובא במרדכי בספ"ב דמגילה ובאו"ז ומובאים בב"י, וכן הסיק בעל העיטור ב' ג'.

שו"ע סי' תפ"ט ס"ז: שכח ולא בירך כל הלילה יספור ביום בלא ברכה.

מקור ההלכה ממחלוקת הראשונים בענין זה, דעת הבה"ג שהשוכח לספור בלילה יברך ויספור למחרת ביום^א. וכן לכא' דעת הרמב"ם (בפ"ז מהל' תמידין ומוספין הל' כג — עיין לקמן בסי' כז בבירור שיטתו), וכן היא דעת המאירי בספ"ב דמגילה, וכן שיטת רב האיי גאון לדברי רבינו ירוחם בנ"ה ח"ד, [ועיי' לקמן בסי' לד ס"ק ג].

א. עיין לקמן בפרק ט סי' לג בבירור שיטת הבה"ג, ומה שהבאנו בסי' זה בדעת הבה"ג דהשוכח בלילה מברך וסופר ביום, היינו כמשמעות הראשונים שהביאו שיטתו וכן נקטו האחרונים בשיטתו.

ב. לשון בעל העטור בס' עשרת הדברות סוף הל' מצה ומרור כך הוא: "ומסתברא כרב האיי דספה"ע לדידן ליתא מדאורייתא דהשתא ליכא לא הבאה ולא קרבן וליכא לדקדוקי בתמימות, והכי איתא בהגדה בשעה שאמר להן משה רבינו ע"ה תעבדון את האלקים על ההר הזה, א"ל ישראל משה רבינו אימתי עבודה זו, א"ל לסוף חמשים יום, והיו מונין כ"א וא' לעצמו, מכאן קבעו חכמים לספור העומר בזה"ז, שהרי עכשיו אין אנו מביאין לא קרבן ולא עומר, אלא שאנו מחשבין יום לס"ת כמו שישאל מנו באותה שעה וסמך סופרים הוא, ואע"ג דתנן כל הלילה כשר לספירת העומר אבל ביום לא, הנ"מ בזמן שביהמ"ק קיים, אבל האידנא אי לא מני בלילא מני ביממא דומיא דקצירה שאם נקצר ביום כשר, ולאפוקי מספיקא לספור בלא ברכה מדרבנן הוא", עכ"ל.

ובפשטות כוונתו לומר, דנהי דפסקינן כסתם מתני' דמגילה דקצירה בלילה היא, אלא דכל זה בזמן שהמקדש קיים דאז תלי' ספירה בקצירה, אבל בזה"ז דליכא עומר ואין הספירה אלא מד"ס זכר לספירת בני' לפני קבלת התורה, לכן אינה תלויה בזמן הקצירה, ומי שלא ספר בלילה יוכל לספור ביום.

וכן כתבו הפר"ח והפמ"ג בבאור דברי השו"ע, דמכיון דהוי פלוגתא, לענין ברכה אמרינן ספק ברכות להקל ולא יברך, אבל לענין ספירה אע"ג דהוי מדרבנן, מהיות טוב יספור כיון דליכא שום פסידא בדבר.

וכתב בבה"ל (ד"ה שכת ולא בירך): "וה"ה אם יש לו ספק ביום אם ספר בלילה או לא ג"כ צריך לספור [תרומת הדשן], עכ"ל.

ב. מקור שיטות הראשונים.

מקור המחלוקת נובע מדין זמנה של קצירת העומר, דספירה וקצירה הושוו זה לזה כמבואר במנחות דף סו ע"א. ותנן במנחות (דף עא ע"א) לגבי קצירת העומר, "מצותו לקצור בלילה נקצר ביום כשר", ומבואר בתוס' שם בדף סו בד"ה זכר, דמתוך האי סתמא נראה כדברי הבה"ג.

אבל ר"ת וסיעתו סוברים כסתם מתני' דמגילה (פרק ב דף כ ע"ב) "כל הלילה

כשר לקצירת העומר ולהקטר חלבים ואברים, זה הכלל דבר שמצותו כל היום כשר כל היום, דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה", ובמנחות (דף עב ע"א) אמרינן על הא מתני', "קתני לילה דומיא דיום, מה דיום בלילה לא, אף דלילה ביום נמי לא". ומבואר דזמן קצירה הוא דוקא בלילה ולא ביום וה"ה לספירה.

ובתוס' במגילה כתבו דהאי סתמא דמגילה עדיפא — משום דקתני לה לגבי הלכתא פסיקתא, ובמנחות (דף סו ע"א) הוסיפו התוס' להוכיח מהא דמוכח מכמה מקומות בש"ס דקיי"ל כר' ישמעאל דדריש בחריש ובקציר תשבות, מה חריש רשות אף קציר רשות, יצא קציר העומר שהוא מצוה ודחיא שבת, וכיון דדחיא שבת ע"כ דאין נקצר אלא בלילה וכמבואר במנחות (דף עב) [ועיי' בסמוך ס"ק ה בביאור הסוגיא שם].

עוד כתבו התוס' במגילה דאפי' למאן דמכשיר קצירת העומר ביום

א"א דלפ"ז יקשה מאי דאמר בסוף "דומיא דקצירה שאם נקצר ביום כשר" דמשמע דקי"ל כסתמא דמנחות, וא"כ גם בזמן שביהמ"ק היה קיים אפשר לספור ביום כי היכי דנקצר ביום כשר, וכן תמה על דבריו שם בפתח הדביר אות כח, וכ' שם דאולי כוונתו לומר דמכיון דפלוגתא היא האיך לפסוק האם כסתמא דמגילה או כסתמא דמנחות, בספה"ע בזה"ז שהיא רק מדרבנן אזלינן לקולא כסתמא דמנחות דנקצר ביום כשר וה"ה לספירה, משא"כ בזמן שהיא מדאורייתא אזלינן לחומרא כסתמא דמגילה, עכת"ד, ובסוף כ' דאכתי צ"ע בזה.

ג. במאירי במגילה הביא ג' דיעות בנדון זה: י"א שאינו סופר ביום וי"א שסופר ואינו מברך, והמאירי עצמו ס"ל דהעיקר שמברך, ובאמת כל הנפקותא בההיא פלוגתא היא לענין הברכה, דהרי על עצם הספירה מה איכפת לן שיספור בלא ברכה וכמו שכתבו האחרונים שהבאנו.

ברא"ש ובתוס' הרא"ש במגילה, וכן המשמעות במאירי שם.

ובשפת אמת במנחות כתב על הוכחת התוס' ממתני' דמגילה דלכא' משם יש להוכיח להיפך, דספה"ע זמנה גם ביום, מדלא תני ספה"ע בין אלו דכשרים כל הלילה כדתני קצירת העומר, ואי נימא דספה"ע זמנה גם ביום, לכן לא תני לה, דתני התם רק אלו הכשרים רק ביום או רק בלילה אבל דברים הכשרים כל המעל"ע לא תני, עכת"ד, וברור שדבריו אלו רק לראשונים שלא גרסו שם במשנה ספה"ע, ובאמת מהתוס' ומעוד ראשונים דלעיל באות א מבואר דלא גרסינן, מדהוצרך להשוות ספירה לקצירה.

אך עצם דבריו צ"ב, האיך אפשר להפריד בין קצירה שזמנה יהיה דוקא בלילה ובין ספירה שזמנה יהיה כל המעל"ע והרי הוקשו להדדי וזמנם שווה.

ויש ליישב כדברי האור שמח דלקמן בס"ק ד בישוב שיטת הבה"ג, דזמן קצירה דוקא בלילה, אבל לגבי ספירה יש שני מחייבים, מהחל חרמש בקמה דהיינו זמן הקצירה, ומיום הביאכם שהוא זמן הקרבן, ולכן זמן הספירה יכול להיות כל

בדיעבד, מודה הוא לגבי ספירה דאין לברך ביום משום דשנה עליו הכתוב לעכב דכתיב "תמימות" ואי אתה מוצא תמימות אלא כשאתה מונה בלילה^ד. וכן איתא בשבלי הלקט בשם הרב ר' שמחה זצ"ל. **ומבואר**, דמקור שיטת ר"ת וסיעתו: א. משום דקי"ל כמתני' דמגילה דמצות קצירה דוקא בלילה וספירה איתקש לקצירה, ב. סיבה מיוחדת בספירה משום "תמימות", ולכן יודו כולם לגבי ספירה שזמנה דוקא בלילה. (ועיין עוד במש"כ בסי' ל ס"ק ג).

ונראה לכאור', דשני הטעמים הנ"ל בשיטת ר"ת שונים הם בגדרם, דלפי הטעם הראשון דתליא בזמן הקצירה, הרי יש בזה דין של לילה כמו בשאר מצוות שזמנן דווקא ביום או דוקא בלילה, אבל לפי הטעם דתמימות אין דין של לילה אלא תחילת היום, דבעינן שיהא יום תמים דהיינו שלם, ותחילת היום הוא מהלילה.

ג. האם גורסים במתני' דמגילה ספירת העומר, ובקושית השפת אמת.

יש ראשונים שגרסו להדיא בהך מתני' דמגילה "כל הלילה כשר לקצירת העומר ולספירת העומר". כן איתא ברי"ף,

ד. [וכן כתב הריטב"א שם, וז"ל: "ולא עוד דאפי' לרבי דמכשר בנקצר ביום (במנחות עב) ושדוחה הקרבנו את השבת כאלו נקצר במצותו, אין לנו לומר שמכשיר ג"כ לספור ביום, כיון דלא אמר ליה בהדיא, דהא מכשר קצירה ב' ימים קודם לכן, ולא משמע לן דמכשר הכי בספירה אלא ודאי כדאמרין", עכ"ל. וצ"ל, דסברתו לחלק בין קצירה לספירה כמבואר בתוס' הנ"ל משום "תמימות" וכמו שהביא הריטב"א עצמו בריש דבריו, עיי"ש].

המעל"ע אף דזמן הקצירה הוא רק בלילה, עיי"ש.

ולתוס' א"ל דמכיון שהוקשו להדדי פשיטא שזמנם שווה, ולא איצטריך למתני' תרווייהו ונקט רק קצירה וממילא ה"ה לספירה, וצ"ע.

ד. קושית האחרונים על הראיה בשיטת הבה"ג, וביאורו של האור שמח.

במה שהביאו הראשונים מקור לשיטת הבה"ג ממתני' דמנחות "מצותו לקצור בלילה נקצר ביום כשר" תמהו על כך האחרונים תמיהה גדולה מהמבואר בסוגית הגמ' במנחות (עב ע"א) שכוונת המשנה "נקצר ביום כשר" שאפי' אם נקצר בערב יו"ט ג"כ כשר, ואין הכוונה דוקא ליום ט"ז, שהקשו שם בגמ' "ואי ס"ד נקצר ביום כשר אמאי דחי שבת נקצור מערב שבת" (וערב שבת לאו דוקא דהא יו"ט הוא, וכמו שאינו דוחה שבת אינו דוחה יו"ט, אלא מעיו"ט קאמר וכן מבואר שם בתוס' בד"ה אף דלילה.) ומכיון שכן, י"ל שנקצר ביום ט"ז דכשר אין הכוונה שמקיים בזה מצות קצירה, רק שהקרבת כשר אף אם נקצר שלא כמצותו, וכמו בנקצר בערב יו"ט שודאי אינו מקיים מצות קצירה, אלא הכוונה שהקרבת כשר גם בנקצר שלא כמצותו.

וא"כ קשיא טובא, האיך שייך ללמוד ממשנה זו שאפשר לספור ביום משום שדין ספירה כקצירה, והרי גם זמן קצירה הוא דוקא בליל ט"ז, רק שהקרבת

כשר אף אם נקצר שלא בזמן מצותו, וה"ה י"ל שזמן ספירה הוא דוקא בלילה ולא ביום, ואם לא ספר בלילה לא יוכל לברך ביום — קרן אורה (מנחות סו ע"א), משכנות יעקב (תאור"ח סי' קמא), עונג יו"ט (תאור"ח סי' מג), אור שמח (פ"ז מהל' תמו"מ הל' כג), חדושי הגרי"ז (במנחות, סטנטל).

בישוב קושיא זו האריכו המשכנות יעקב והעונג יו"ט לבאר סוגית הגמ' וכדלהלן, ולפני כן נביא את חידושו של האור שמח בישוב הקושיא, שלדבריו נשאר פירוש המשנה "נקצר ביום כשר", כהבנתם בקושיא שהקרבת כשר אף בנקצר שלא כמצותו, ואע"פ כן לענין הספירה מברך וסופר ביום, מפני שיש לה שני מחייבים, וכדלהלן.

הנה, לענין זמן חיוב הספירה מצינו שני פסוקים: א. "מהחל חרמש בקמה תחל לספור". ב. "מיום הביאכם את עומר התנופה תספרו חמשים יום". ואם נאמר שנקצר שלא כמצותו פסול, פירוש הדברים — שכשרות קרבן העומר תלוי בקיום הקצירה בזמנה — בליל ט"ז בניסן, אבל אם לא נקצר בלילה אלא רק ביום שהוא שלא כמצותו — הקרבן פסול ושוב אי אפשר להקריבו ונמצא שענין אחד הם ותלויים זה בזה הקרבת העומר וקצירתו, וממילא שני הפסוקים שתלו את זמן הספירה בעומר גם הם ענינם אחד, שזמן חיוב הספירה הוא דוקא בלילה כמו קצירת העומר, ואם לא ספר בלילה שוב אינו

דיום, מה דיום בלילה לא אף דלילה ביום לא, ולכא' מאי קושיא, דאפשר דמאי דתנן במנחות נקצר ביום כשר אין הכוונה שמקיים בזה מצות קצירה אלא דהקרבן כשר אף בנקצר שלא כמצותו, דומיא דרישא דמתני' "אם לא מצא קמה יביא מן העמרים", וכן "לא מצא לח יביא יבש", והיינו נקצר שלא כמצוותו והקרבן כשר, ואילו במתני' דמגילה מיירי בעיקר קיום מצות קצירה דזמן קיומה דוקא בלילה ולא ביום.

לכך נראה, שיש לפרש את דברי המשנה — "נקצר ביום כשר", באופן אחר, שמקיים מצות קצירה ביום כמו בלילה, דזמן קצירה הוא כל יום ט"ז, ומה שמצותה הוא בלילה משום דזמן ספירה וקצירה הוקשו זה לזה כדילפינן במנחות סו ע"א, ולגבי ספירה בעינן "תמימות" ולכן לכתחילה צריך לקצור ולספור בלילה, (ואף שתמימות נאמר רק לגבי ספירה כמובא לעיל בשם התוס' במגילה, עכ"פ זמן קצירה וזמן ספירה שווים הם כמבואר בגמ' שם, קצירה וספירה בלילה והבאה ביום עיי"ש, ובפרש"י שם בד"ה קצירה וספירה בלילה כ': "דספירה לא סגי דלא ליהוי בלילה דתמימות בעינן, וקצירה לא סגי דלא ליהוי קודם ספירה דכתיב מהחל חרמש בקמה", כן צ"ל לפי גירסת השיטה מקובצת שם). אבל אם לא קצר בלילה קוצר ביום דומיא דלילה מפני שזמנה כל יום ט"ז, וממילא למדו גם ספירה מקצירה, דבספירה ביום מקיים מצות ספירה דומיא דלילה, וזמנה ביום כמו בלילה.

סופר ביום מפני שלא נמצא שום פסוק לספירה ביום.

אבל אם נאמר שנקצר ביום כשר כדתנן במנחות, פירוש הדברים — שהקצירה בלילה אינה מעכבת את הקרבת העומר, ואף אם לא נקצר בלילה ולא קיימו את קצירת העומר כמצותה, יכולים לקיים את הקרבת העומר ביום, שאין ההקרבה תלויה בקצירת העומר. ולפ"ז י"ל ששני הפסוקים לענין זמן הספירה הם שני מחייבים נפרדים, מחייב אחד מצד קצירה והשני מצד הבאת הקרבן, הפסוק — "מהחל חרמש בקמה" — הוא הקצירה שיש לספור בלילה כדין קצירת העומר, והפסוק "מיום הביאכם את עומר התנופה" הוא המחייב מצד הבאת קרבן העומר, דהיינו, שאם לא ספר בלילה מחוייב לספור ביום ולברך כדין הקרבת העומר ביום שיכול להקריבו גם כשלא נקצר בלילה, עכת"ד האור שמח בתוספת ביאור.

ה. דברי המשכנות יעקב והעונג יו"ט בביאור הדין — נקצר ביום כשר וסוגית הגמ' במנחות.

כאמור, המשכנות יעקב והעונג יו"ט כדי לישב הקושיא הנ"ל האריכו בסוגית הגמ' במנחות (עב.), וכתבו דלכא' הך קושיא יש להקשות על הגמ' גופא, דפרכינן התם על מתני' דמנחות מסתמא דמגילה דכל הלילה כשר לקצירת העומר ואמרינן עלה לילה דומיא

ולפ"ז קושית הגמ' מובנת, דבמנחות תנן דגם ביום מקיים מצות קצירה כמו בלילה, ואילו במגילה תנן שזמן קיום מצות קצירה הוא דוקא בלילה, ועל זה תירץ רבה, "לא קשיא הא רבי הא ראב"ש, דתניא היה עומד ומקריב מנחת העומר ונטמאת אם יש אחרת אומר לו הבא אחרת תחתיה ואם לאו אומר לו הוי פיקח ושתוק דברי רבי, ר' אלעזר ב"ר שמעון אומר בין כך ובין כך אומר לו הוי פקח ושתוק שכל העומר שנקצר שלא כמצותו פסול", ולפי מה שנתבאר כך הוא פי' התי', דרבי סבר דמקיים מצות קצירה ביום, "ואם יש אחרת" פי' רש"י במחובר, דהיינו שיקצור מן המחובר ביום ויקיים מצות קצירה ומתני' דמנחות רבי היא, וראב"ש סובר דזמן מצות קצירה דוקא בלילה, וביום הוי נקצר שלא כמצותו ופסול, ומתני' דמגילה כוותיה.

וראיה לכל זה ממתני' דמנחות גופא, שאם נאמר שכוונת המשנה לומר שהקרבן כשר אף שנקצר שלא כמצותו ביום, הרי זה מיותר שכבר נאמר ברישא "מצות העומר לבא מן הקמה, לא מצא קמה יביא מן העומרים וכו'" והיינו שלא כמצותו, והא תו למה לי, אלא ודאי שכוונת המשנה לחדש בדין של נקצר ביום כשר, שמקיים מצות קצירה ביום ט"ז כמו בליל ט"ז, עכת"ד המשכנות יעקב והענג יו"ט.

ו. ביאור המשך הסוגיא לשיטות האחרונים הנ"ל, והמקור לשיטת הבה"ג לדבריהם.

לדברי המשכנות יעקב והענג יו"ט הנ"ל, עדיין צריך ביאור בהמשך דברי הגמ': "אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן ר' אלעזר בר' שמעון בשיטת ר"ע רבו של אביו אמרה... כל מלאכה שאפשר לו לעשותה מער"ש אינה דוחה את השבת... ואי ס"ד נקצר שלא כמצותו כשר אמאי דחי שבת נקצריה מער"ש", והנה אם אנו מפרשים את דברי רבי שחולק וסובר נקצר ביום כשר, שהכוונה דוקא ליום ט"ז, משום שביום ט"ז מקיים מצות קצירה בזמנה, ולכן הקרבן כשר, א"כ גם לפי רבי אם נקצר מערב יו"ט הרי הוא שלא כמצותו — ופסול, וממילא י"ל שגם רבי יסבור כדברי ר"ע שדוחה שבת מפני שא"א לעשותה מערב שבת. ומנלן לגמ' שרבי חולק בענין זה.

וכן קשה על קושית הגמ' על דברי רבי בהמשך, "ורבי לאו תלמידה דר"ש" שגם ר"ש סובר שכל שאפשר לעשותה מער"ש אינו דוחה שבת, ולפי האמור לא קשה כלל, שהרי גם רבי שא"א לעשותה מער"ש שאם נקצר לפני ט"ז בניסן, הוי שלא כמצותו ופסול, ומה שאמר "נקצר ביום כשר" שבנקצר ביום ט"ז מקיים מצות קצירה בזמנה ולכן דוחה את השבת.

על קושיות אלו תירץ הענג יו"ט, דמה שאמרו ראב"ש בשיטת ר"ע רבו של אביו אמרה. כוונתו שלמד ממנו שאם נקצר

שלא כמצותו פסול מדדחי שבת, אבל לענין זמן הקצירה שהוא דוקא בליל ט"ז, וביום ט"ז הוי שלא כמצותו, למד כן מסברא דנפשיה.

וכן מה שהקשו על רבי בהמשך, לא הקשו מהסיפא מדין "נקצר ביום כשר", שזה ודאי פירושו שזמן הקצירה הוא גם ביום ט"ז, אלא הקשו שאם הסיפא רבי היא מסתבר שגם הרישא רבי היא, וברישא נאמר "לא מצא קמה יביא מן העומרים וכו'" וזה הוי שלא כמצותו, וא"כ מבואר שרבי סובר שאם נקצר שלא מצותו הקרבן כשר, והאיך סובר שאע"פ כן דוחה שבת שהוא לא כדברי ר"ע רבו של ר"ש — שהוא רבו של רבי, ע"כ דברי העונג יו"ט.

אולם המשכנות יעקב מפרש את המשך דברי הגמ' בדרך אחרת, שר' יוחנן שאמר ראב"ש בשיטת ר"ע אביו של רבו אמרה, חולק על רבה וכל המשך הסוגיא אזלא לפי דברי ר' יוחנן, שלפי דבריו "נקצר ביום כשר" אין הכוונה שמקיים מצות קצירה ביום, אלא נקצר ביום הוי שלא כמצותו והקרבן כשר גם בנקצר שלא כמצותו ודלא כרבה, ומחלוקת רבי וראב"ש היא — שרבי סובר דנקצר שלא כמצותו כשר, ומתני' דמנחות כוותיה, וראב"ש סובר דנקצר שלא כמצותו פסול

ומתני' דמגילה כוותיה, ועל זה אמר ר' יוחנן שראב"ש בשיטת ר"ע רבו של אביו אמרה דמדדחי שבת משמע דנקצר שלא כמצותו פסול וכפשטות הגמ', וכן המשך קושית הגמ' על דברי רבי מתפרשת כפשוטה, שרבי סובר שנקצר שלא כמצותו כשר והאיך סבר דדחי שבת, עד דמסיק דרבי סבר דקצירה לא דחיא שבת. **והנה**, נתבאר לעיל בשם התוספות, שהמקור לשיטת הבה"ג לענין ספירת העומר שזמנה גם ביום מהמשנה במנחות — "נקצר ביום כשר" שזמן הספירה שווה לזמן הקצירה, ענין זה יתפרש לפי דברי המשכנות יעקב אליבא דרבה וקי"ל כדבריו, ולא כשיטת ר' יוחנן, שלפי רבה פירושו שמקיים מצות קצירה ביום כמו בלילה וה"ה לספירה, ואילו לר' יוחנן פירושו שהקרבן כשר גם בנקצר שלא כמצותו ולדבריו אין בזה ראייה לספירה ביום.

ולפי דברי העונג יו"ט יש מקור לענין זה בין לרבה ובין לר' יוחנן שלפי שניהם מקיים מצות קצירה ביום ט"ז כמו בלילה, ועיין עוד במשכנות יעקב (שם) שמצדד לדינא כשיטת הבה"ג, ודבריו מובאים בשער הציון סוף ס"ק מג, ועיי"ש גם בהמשך דבריו ובישוב פסקי הרמב"ם (דלהלן בסי' כז).

